

Ylva Brune:

Nyheter från gränsen. Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld

Göteborg: Inst. för journalistik och masskommunikation, 2004, 396 s. (Göteborgsstudier i journalistik och masskommunikation; 37) ISSN 1101-4652, ISBN 91-88212-18-1

Nyheter från gränsen. Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld har Ylva Brune kallat sin avhandling som presenterar en rad studier av svensk nyhetsbevakning, framför allt i pressen, under de senaste tre decennierna. "Gränsen" syftar både på den gräns som flyktingar möter då de kommer till Sverige och den imaginära skiljelinje som dras mellan olika invånare i Sverige: de som kallas "svenskar" och de som benämns "invandrare".

Medierapportering kring dessa ämnen är ännu bristfälligt utforskad i Sverige. Trots att flera mindre och några mer omfattande studier gjorts saknas överblick över medieinnehållet i dessa sammanhang. Detta omöjliggör slutsatser om förändring över tid eller systematisk jämförelse med andra länder. *Nyheter från gränsen* är den mest innehållsrika studie av svensk nyhetsrapportering om dessa ämnen som utkommit. Därför är det också en viktig bok. Jag var fakultetsopponent på disputationen vid Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet och ska redogöra för mina huvudsynpunkter. Först en sammanfattning av avhandlingen.

Nyheter från gränsen

Avhandlingens övergripande syfte är att fördjupa förståelsen av hur nyhetsjournalistikens berättelsemönster och idévärld arbetar i förhållande till det som av medierna definieras som invandrar- och flyktingfrågor. För att uppnå detta läggs två olika analysperspektiv på de undersökta nyheterna. Det ena perspektivet kallas för den nyhetslogiska. I den nyhetslogiska forskningen är man intresserad av hur den journalistiska verksamhetens formkrav, regler, rutiner och ideal påverkar nyhetstexternas form och innehåll.

Men det nyhetslogiska perspektivet är inte nog för de analyser som görs i avhandlingen. Nyheter bör också ses som inbäddade i en bestämd kulturell gemenskap. Här ryms t ex den nationella gemenskapen men även de rester av ett kolonialt tänkande i västerländska samhällen som studeras i postkolonial teori. Dessa inslag i kulturen påverkar nyhetstexternas innehåll.

Avhandlingen består av tre delar där de olika studierna presenteras blockvis. Den första delen kallas

"Flyktingar i tre genrer". Här presenteras undersökningar av två större mediematerial, ett från våren 1976, ett från våren 1993. Analyserna handlar om hur tre ämnesområden konstruerades i nyheterna 1993: flyktingar och flyktingpolitik, utvisningshot mot enskilda, samt brott som tillskrevs flyktingar och invandrare. Materialet från 1976 används som jämförelse för att spåra förändringar.

Undersökningarna visar att nyhetstexterna kring *flyktingar och flyktingpolitik* 1993 hade karaktären av s k hårda och seriösa nyheter som i huvudsak använde myndigheterna som källor för att definiera situationen. Ett drag i journalistiken var att de människor som flydde till Sverige beskrevs som ett utifrån kommande hot, gjordes till ett säkerhetsproblem för Sverige. Flyktingarnas egna säkerhetsproblem, som gjort dem till flyktingar, lämnades därhän och deras egna röster exkluderades. Metaforer som flyktingströmmar användes och associerade flyktingarna till en hotande naturkatastrof.

Vad gäller *rapporteringen om enskilda utvisningsfall* hade denna 1993 stelnat till en genre där artikelserier om enskilda personer som hotades av utvisning från Sverige fått en fast berättarstruktur. Ofta var hjältingen i dessa historier en liten flicka, snarare än den förälder som faktiskt sökte asyl som politiskt förföljd. I analyserna används Vladimir Propps analyschema för ryska folksagor. Ett resultat är att artikelserierna har ett mytiskt drag med återkommande etapper i utvecklingen, som i den klassiska sagan, och ett begränsat antal roller som dem det handlar om skrivs in i. Den utvisningshotade lilla flickan är en s k offerhjärta medan någon myndighetsperson får representera skurken. Sedan kommer en god hjälpare in, t ex Expressen. Hjälparen försöker rädda offerhjärtan kvar i ett Sverige som, enligt Brune, fås att representera

...Livet, har världsledande expertis [på den sjukdom som en av de utvisningshotade små flickorna lider av], en snäll drottning [som en annan utvisningshotad flicka skriver till] och Astrid Lindgren [som inte förstår varför en tredje liten flicka måste utvisas], är naturligt, varmhjärtat och bryr sig om barn (s. 103).

I brottsrapporteringen från 1993 är tre saker anmärkningsvärda. För det första att vissa mindre allvarliga brott tycktes få nyhetsvärde bara därför att de begåtts av asylsökande eller flyktingar. För det andra att utpekandet av det utländska fungerar som ett kuslighetsskapande drag i dessa texter. För det tredje att orsaken till att brotten begås ofta söktes i gärningsmannens geografiska ursprung eller kultur, medan brott begångna av svenska infödingar inte förklarades så.

Den tydligaste förändringen mellan 1976 och 1993 på de här tre områdena är att rapporteringen 1993 hade en mycket fastare form, framför allt vad gäller berättarmönstret och vilka källor som används, vilka som får tala, än 1976.

Avhandlingens andra del heter "Budbäraren avrättad". Här studeras rapporteringen kring tre fall av rasistiska trakasserier, 1976, 1987 och 1995.

Det finns skillnader mellan hur medierna ställde sig i dessa fall, men ett drag är gemensamt: i alla tre fallen var den spontana utgångspunkten att människor utsatts för rasism och att detta var oacceptabelt (men ytterst förvånande i ett land som Sverige). Men i samtliga fall kom andra signaler från myndigheter eller från de stora riksmidierna, vilket ledde till att nyhetsbevakningen efter ett tag omdefinierade händelserna till att handla om något annat än rasism: till "vanliga" slagsmål mellan ungdomar t ex.

Ett av dessa fall beskrivs av Brune med speciellt engagemang, nämligen rapporteringen 1995 från Vålberg i Karlstads kommun, där ett ungdomsgång gick till våldsamt angrepp mot en invandrad familj på orten. Familjen hade under en längre tid utsatts för trakasserier. Tidningarna rapporterade att ett större gäng skinheads och andra angripit familjen på påskafton och att båda föräldrarna misshandlats. Några månader senare brann familjens sommarstuga ner och ytterligare ett par månader senare deras villa i en anlagd brand. Efter det flyttade familjen från Vålberg.

I början identifierade sig rapporteringen starkt med offren och journalisterna beskrev händelsen som ett utslag av rasism. Offren för attentaten fick berätta vad som hänt och tidningarna gjorde deras version till sin. Men efter ett litet tag kom så omvärderingen. Medierna började framföra åsikten att det skedda inte hade med rasism att göra utan att familjen var medskyldig, ja till den grad att det antyddes att de kunde ha bränt ner sitt eget hus. Den nya bilden slog igenom allt eftersom. Det blev Vålberg och dess ungdom som varit offer för en onyanserad presskampanj och som måste återupprättas. Det är den här tendensen som denna avhandlingsdels titel, "Budbäraren avrättad", syftar på. Man kan inte räkna med att gå ostraffad om man rapporterar om rasism på en vanlig svensk ort.

Avhandlingens tredje del kallas "Fixeringen av invandraren". I detta block presenteras ett antal undersökningar av hur journalistiken konstruerar stereotyper av "invandrarmannen", "invandrarkvinnan", "invandrartjejen" och "invandrarkillen".

På 1970-talet gjordes ett slags grundarbete för att utreda vad en invandrarkvinna, en invandrarkille och en invandrarflicka är. Så här kunde det låta 1975 om "invandrarkvinnan":

På botten av det svenska samhället finns invandrarkvinnan. Hon yrkesarbetar ofta som städare eller diskare. Hon kan ofta inte läsa och talar i allmänhet inte svenska. Hon vet inte något om sina rättigheter, t. ex. om rätten till svenskundervisning på arbetstid.

Hennes barn får ofta psykiska problem (s. 224; citat ur *Svenska Dagbladet*).

På liknande sätt växer den stereotype invandrarkillen fram. Han plågas av en kulturkonflikt mellan det gamla traditionella bylivet och det alienerade livet i den svenska betongförorten. Han kommer från en machokultur och föraktar och utnyttjar svenska flickor. Invandrarflickan däremot är ett passivt offer för traditionen vars enda önskan är att bli som en svensk flicka, d v s modern, oberoende och sexuellt frigjord.

I dessa 70-talstexter beskrevs de porträtterade "invandrarna" som annorlunda och dessutom bristfälliga. De fick inte definiera sin egen situation utan skärskådades och bedömdes utifrån, med vetenskaplig och nedlåtande blick.

Avhandlingsblocket innehåller även en studie av nyhetsrapporteringen kring en ung man som knivhögg sin syster 1997 och av rapporteringen om en gruppvåldtäkt år 2000 där offret i medierna beskrevs som en svensk flicka och förövarna, i 16-årsåldern, som invandrare. I denna rapportering framträder den stereotype invandrarkillen, vid den senare händelsen dessutom framställd som ett hot mot den blonda svenska kvinnan, för att inte säga mot den svenska nationen.

I rapporteringen görs hela tiden häftiga generaliseringar från enskilda ungdomar till "invandrartjejen" och "invandrarkillar" i allmänhet eller till "andra generationens invandrare":

Andra generationens invandrare vill göra som svenska tonåringar; gå ut, dansa, ha kul. För killarna är det inget problem. Tjeje-erna har två möjligheter: Antingen tvingas de ljuga för sina föräldrar. Eller också får de ta med sig en bror eller kusin som övervakar att det hela går rätt till (s. 263; citat ur *Dagens Nyheter* 1997).

Slutligen utpekas i avhandlingen några allmänna drag i nyhetsjournalistiken som en del av förklaringen till att de beskrivna stereotyperna kan uppstå. En iakttagelse är att uppdelningen i "invandrare" och "svenskar", som återkommande används i medierna, bidrar till att upprätthålla uppdelningen. I journalistiken praktiska ord som "invandrarkvinna", "invandrartät", tjasas in i vår föreställningsvärld. En annan iakttagelse gäller den generaliseringstendens som finns i framför allt nyhetsrubriker. "Invandrare klarar inte skolkrav" kan rubricera en artikel som inte säger annat än att hälften av de ungdomar som bott i Sverige kortare tid än tre år har otillräckliga grundskolebetyg för att bli antagna till gymnasiet.

Övertygande resultat med många ord

Sammanfattningen ovan gör inte rättvisa åt avhandlingen som innehåller långt fler resultat och resonemang än vad som kunnat återges här. Det är en både rik och omfattande bok. Författaren har sammanställt, bearbetat och resonerat kring en rad olika studier som genomförts under uppemot 20 års tid med olika metoder och teoretiska förutsättningar.

Detta har skapat vissa problem. Avhandlingen är för lång (396 tättryckta sidor) för att vara riktigt behaglig att ta till sig och strukturen är mer komplicerad än vad som gör läsaren lycklig. Ett annat problem är variationen av metodologiska angreppssätt i de olika studierna. Följande är en lista över analys-termer som är centrala i bemärkelsen att de används i åtminstone någon av delstudierna. Utöver dessa förekommer ett stort antal andra begrepp enstaka gånger och i underordnade resonemang.

andrande
berättarröstens position
common sense
den Andra
den moraliska diskursens sociala egenskaper
diskurs
diskursens ramar
diskursiv diskriminering
etapper i narrativen (enligt Propp)
genre
hårda / mjuka nyheter
imaginär gestaltningsdimension
mediarkivet
mediehändelse
motsatspar
motsatspar (enligt Alexander)
narrativ form (enligt Todorov)
narrativ funktion (enligt Propp)
narrativt kraftfält

negativ framställning
nyhetshändelse
prototyp
roller i narrativen (enligt Propp)
sociala institutioner
sociala relationer
stereotyp
stereotypens rörelse kring svängtappen
tolkningspaket
tolkningsrepertoar
typberättelse
typberättelsens tankefigur
utestängande från diskursen
utopisk dimension

Problemet är inte att analyserna inte skulle fungera med hjälp av dessa analysverktyg. Det gör de nästan genomgående. Verktygen används med klarhet och fyller för det mesta den funktion de är avsedda att fylla. Men en hel del hade ändå vunnits med en rensning i begreppsfloran, speciellt som det finns flera närliggande begrepp. För det första hade resultaten varit lättare att överblicka om färre begrepp använts. Jämförelsen över tid och mellan nyheternas olika genrer hade underlättats om samma analysbegrepp använts i olika studier. Olika typer av narrativ analys (inspirerad av Propp respektive av Todorov) används nu i olika studier vilket minskar överblick och jämförbarhet. Dessutom är det lite ont om motiveringar till varför vissa analysverktyg väljs hellre än andra i de olika studierna.

För det andra hade en rensning varit en hjälp för läsaren. Nu tvingas man bläddra fram och tillbaka för att t ex veta vad som skiljer en tolkningsrepertoar från ett tolkningspaket och från en diskurs, när de olika termerna dyker upp. Begreppet andrande ligger nära det relativt invecklade stereotypbegrepp som används o s v.

Ett annat problem som dyker upp på några ställen i avhandlingen är att generaliseringsanspråken är lite större än vad argumentationen kan bära. Ett exempel finns i kapitel 4, där rapporteringen om flyktinginvandringen analyseras. Ett mycket viktigt resultat är att "en bestämd tolkningsrepertoar i förhållande till flyktingfrågorna är etablerad vårvintern 1993 (s. 68)".¹ Där sägs t ex att nyheterna våren 1993 "framför allt" behandlade "flyktinginvandringen och flyktingpolitiken ur aspekter som relaterar till säkerhet, lag och ordning, till administration och till ekonomi (s. 75)" och att "nyheterna bara i undantagsfall diskuterar flyktingarnas rättssäkerhet (s. 83)". Sammantaget ges goda argument för att det verkligen existerade en tolkningsrepertoar med de här inslagen i de s k hårda nyheterna 1993. Detta

görs bl a genom att olika resonemang citeras och genom påvisandet av använda metaforer (som flyktinstöm). Men det görs alltså generaliseringsanspråk. Dessa rör flera hundra artiklar samt ett antal utskrifter av TV- och radioinslag. Det framgår inte vad som motiverar uttryck som ”framför allt” eller ”bara i undantagsfall”. Kanske förekom även andra, mer framträdande, tolkningsrepertoarer?

Generaliseringarna hade kunnat underbyggas med viss kvantifiering. På det moderna materialet hade relativt enkla beräkningar med hjälp av program som *Wordsmith* kunnat ge överblick. Eller åtminstone hade det behövts en mer detaljerad redogörelse för hur analyserna gått till. Läsaren får nu inte ens veta om författaren läst igenom alla artiklar och radio-/TV-utskrifter eller om hon vid genomläsningen systematiskt letat efter tecken på andra s k tolkningsrepertoarer, andra sätt att framställa flyktingsituationen. Ibland saknar jag dessutom tydliga redogörelser för vilket det undersökta materialet är.

I andra sammanhang får man heller inte alltid riktigt veta hur analysen gått till. I kapitel 4 presenteras t ex även resultaten av de enda rent kvantitativa undersökningarna i avhandlingen. De är inte bärande för analyserna i resten av kapitlet men jag saknar ändå en bättre redogörelse för hur dessa resultat tagits fram. En hel del kodningsproblem, som inte diskuteras i avhandlingen, bör ha aktualiserats.

Det finns andra ställen där jag hade velat se en lite tydligare redogörelse för analyserna. I blocket ”Fixeringen av invandraren” är ett viktigt analysredskap motsatspar. Ett exempel är en analys av ett reportage om en pojke som kallas ”Yilmaz”, 1976. Brune läser reportaget om Yilmaz som ett exempel på hur prototypen av ”invandrarkillen” växer fram. Prototypen – i bemärkelsen ”/första exemplaret av ngt som t.ex. utgör mall vid serietillverkning (not 5, s. 250)” – hade på 1990-talet blivit till en än hårdare fixering, en stereotyp. Texten om Yilmaz arbetar, enligt analysen, hela tiden med motsatspar som rör de två världar han förknippas med: ett traditionellt Turkiet, respektive betongförortens Tensta. Motsatsparen är bl a:

svält	pengar, jobb
fattigdom	plåtaskor, jeans
bröd, lök	pizza
hästar, åsnor	cykel
sånger	diskotek
traditionellt förlovad	sexuellt erfaren
sträng moral	lögner, knivslagsmål

(Ur tabell s. 235)

Det är lätt att bli övertygad om att denna lista är en nyckel till att förstå hur ”vi moderna svenskar” skiljs från ”dem, de omoderna invandrarna”, men det är samtidigt inte tydligt hur listan tagits fram. Bygger den på en eller flera texter? Görs motsatsparen explicit i reportaget eller har Brune konstruerat detaljer ur de olika beskrivningarna som motsatser? Har allt som förknippas med respektive plats tagits med eller har bara det valts ut som faller in i mönstret?

De problem jag funnit i avhandlingen är alltså en för stor uppsättning analysbegrepp, i några sammanhang bristande tydlighet i hur resultaten tagits fram och ibland vissa brister i presentationen av vilket material som analyserats. En del generaliseringsanspråk underbyggs inte heller. Dessutom borde boken ha kortats: det är *för många* ord, begrepp, ansatser och tankar. Ett sakregister hade varit på sin plats (och t ex hjälpt en opponent att hålla reda på de olika begreppen) och jag saknar en återgivning av de många nyhetsfoton som beskrivs och analyseras i texten.

Men detta hindrar inte att jag blir övertygad av resultaten och imponerad av att en forskare arbetat så målmedvetet, effektivt och uppfinningsrikt för att ta fram dem.

De två teoretiska ansatser som används som analysram – medialogiken och betraktandet av nyheterna som en del av en kultur med nationalistiska, utstötande och postkoloniala drag – fungerar mycket bra. Brune visar att båda behövs om man vill komma åt det som i avhandlingen benämns gränssättande.

Och resultaten är alltså genomgående övertygande. Genom detaljgranskning av texter och stringent och ingående argumentation visar Brune på självtillräckliga, nationalistiska, utstötande, främliggörande, diskriminerande och rasistiska drag i de senaste 30 årens nyhetsrapportering som inte hade varit synliga utan denna noggranna dissektion av texter och diskurser. Inte minst viktigt visar analyserna på det just nu pågående, ytterst skadliga, frenetiska sorterandet i ”vi” och ”dem”, där det svenska alltid står för det toleranta, liberala och jämställda och det icke-svenska för det hotande, förtryckande och atavistiska. Det är inte någon insmickrande analys av svenskars självbild som görs i avhandlingen.

I detta sammanhang gör författaren ingen hemlighet av att hon har en normativ utgångspunkt, även om detta inte utvecklas i texten. Om hon velat hade hon kunnat anknyta till en ideologikritisk tradition med t ex Frankfurtskolan, Habermas och kritisk diskursanalys. Studien är ideologikritisk i ordets

bästa bemärkelse: genom väl underbyggd argumentation blottlägger den en pågående skadlig maktutövning. Hur ”vi” – i detta fall journalister – sätter oss till doms över ”dem” sedan de först sorterats ut som avvikande.

Jag har sagt att boken innehåller för många ord. Men jag vill också påpeka att det råder stor klarhet på det språkliga planet. De mest invecklade teoretiska resonemang förs med stor tydlighet. Texten flyter väl. Korrekturfelen är få. Språket är också ledigt för att vara en akademisk avhandling, vilket jag uppskattar. Som retoriskt medel används ofta ett slags vredesdriven ironi. Så här kan det låta om journalistiken kring flyktingar och flyktinginvandring:

Språket förlänar texten en smula spänning och förmedlar rutinmässigt att flyktingarna är lika önskvärda som en våldsam över-
svämning (s.77).

I den akademiska världen kan vissa stötas av ett sådant uttryckssätt. Själv tycker jag det gör läsningen mer intressant. Ironi är ett tillåtet stilmedel i en akademisk genre så länge den *förstärker* en genomarbetad argumentation och inte finns där *istället för* en sådan.

Tre egenskaper, slutligen, som jag vill tillskriva avhandlingen.

För det första är det en avhandling som *berör*. Jag tror inte många läsare kan låta bli att uppröras av analysen av hur offren för rasistisk terror omdefinieras till tvivelaktiga människor, som kanske till och med har bränt ner sin egen villa, när ett något djupare journalistiskt rotande hade visat att inte bara de utan 12 andra invandrade familjer på samma ort redan hade drivits från hus och hem av systematisk terror.

För det andra är det en avhandling som förhoppningsvis får *praktiska konsekvenser*. Både för hur nyhetsarbetarna sköter sitt jobb och för hur alla vi andra förhåller oss till människor som vi har fått höra är annorlunda oss, vare sig det är sant eller inte att det är så.

För det tredje är det en avhandling som utgör en rik källa av idéer för vilken riktning *fortsatt forskning* på området bör ta.

Framtida forskning om gränssättning

Framtida forskning som kan genereras från denna avhandling är studier om synen både på dem som i journalistiken görs till ”vi” och på dem som görs till ”Andra”, de som hamnar på olika sidor av gränsen. Inte minst visar avhandlingen på vikten av att kritiskt granska den svenska självbild som förmedlas i medierna och i andra, såväl offentliga som privata, diskurser. En idé vore att utgå från den motsatslista som diskuterats ovan, och studera i vilken omfattning denna syn på det moderna och upplysta svenska, i relation till omodern och inskränkt ”invandrarkultur”, används i förståelsen av hur svenskar samlever på 2000-talet. En annan intressant idé skulle vara att pröva hur vitt spridda de stereotyper av invandrar-mannen, invandrarkvinnan, invandartjejen och invandrarkillen som Brune visar på är och hur de används i nyhetsrapporteringen. En tredje idé vore att använda de Propp-inspirerade analyserna för att studera vilka roller myndighetspersoner, ”svenskar”, ”invandrare” och ”flyktingar” tilldelas i olika sammanhang. Om allt detta gjordes systematiskt på olika delar av det offentliga samtalet och över tid skulle det bidra till det slags övergripande förståelse av hur gränssättningen görs, och har gjorts, mellan ett nationellt ”vi” och ett ”de” som avskiljs som icke-svenskt, som jag efterfrågar i denna anmälsans inledning.

Ett annat spår som avhandlingen inspirerar en att slå in på är vidare forskning om med vilka tekniker gränssättandet sker. Analyserna av hur bl a generaliseringar och kategoriseringar i enlighet med en allmän nyhetslogik i ett bestämt kulturklimat skapar och befäster gränser och hierarkier, kunde vidareutvecklas.

Jag hoppas och tror att *Nyheter från gränsen* kommer att inspirera till mer forskning om gränssättandet mellan ”svenskar” och ”invandrare”, ett av de stora svenska samhällsproblemerna just nu, ett problem som inte förrän på senare tid börjat tas på det allvar det förtjänar.

Kristina Boréus
Statsvetenskapliga institutionen
Stockholms universitet

Not

1. Tolkningsrepertoar är ett begrepp lånat från Wetherell, M. & Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the legitimization of exploitation*, New York: Harvester

Wheatsheaf. Termen betyder ungefär ett bestämt perspektiv på något fenomen som man tenderar att tala om med hjälp av bestämda ord och metaforer och ligger därmed nära ett sätt att förstå vad en diskurs är.